

**GÁL KELEMEN (1869–1945):
BRASSAI SÁMUEL (1800–1897) A MAGYAR TANÍTÁSNYELVET
BEVISZI A KOLLÉGIUMBA**

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

Száz esztendeje múlt három héttel ezelőtt, hogy Brassait tanárrá választották.¹ Sokan voltak ellene megválasztásának, főképpen a tanárok s a főbb vezető világiak. Nem is csoda. Sok minden szólt ellene. A nagy tekintélyű Augusztinovicsnak pl. az volt a felfogása, hogy „professzor nem lehet bajuszos.” Márpedig a 37 éves Brassainak nemcsak bajusza volt, hanem még pofaszakállja is. Az is baj volt, hogy Brassai nem járt külföldön, s így 1568 óta ő az első tanár, akit mint nem külföldön jártat választottak meg. Aztán nem volt „belső ember”, amire eddig nem volt eset. Az is zavart némelyeket, hogy Szilágyi Ferenc őt a híres Clioperben „iskolát sehol rendesen nem végzett klavirmesternek” csúfolta. De sokan voltak mellette is, akik ismerték tudományos hírnevéről, melyet már eddigi tudományos értekezéseivel és irodalmi polémiáival kivívott magának. A választást ellenei fanyar mosollyal fogadták, a tanuló ifjúság kitörő lelkesedéssel. Fáklyásmenettel tisztelte meg, a kollégiumot pedig kivilágította. Hogy mennyire meg volt oszolva a közvélemény, mutatja az, hogy míg az ifjúság odavolt, Székely Sándor igazgató felment a kollégiumba, s a gyertyákat oltogatni kezdte. Az ifjúság valahogyan neszét vette e vállalkozásnak, ingerülten hazarohant, s csak kis híja volt, hogy minden baj nélkül múlt el az incidens.

A választást a városi közönség is nagy figyelemmel kísérte, s eredményét kíváncsi érdeklődéssel várta. Gyöngyösi István mint szemtanú beszéli,² hogy a választás híre azonnal elterjedt a városban, mert mindenki figyelemmel kísérte a csaknem országos kérdés kimenetelét. A kaszinóban is erről beszélt mindenki. Bárány Wesselényi Miklós Bölöni Farkas Sándornak így fejezte ki véleményét: „Ti büszkék lehettek Brassaitokra. Sokan elperelnők, ha lehetne, töletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit teszten. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok.”

Holnapután lesz kerek száz esztendeje, hogy 1837. március 2-án itt, ebben a teremben szokatlanul nagy számú közönség jelenlétében beiktatták tanári állásába. Mintha az ősök szellemének szárnydohogását hallanám! Ott vannak az egyház és a kollégium képviselőiként a három Székely: Miklós, a későbbi püspök, Sándor, a kollégium rektora és Mózes, a filozófia professzora, aztán a főgondnokok. És sokan a városi közönségből, kik értesülve voltak a megválasztása körül folyt vitákról. De ott vannak a reformkor szellemétől átitatott lelkű fiatalok is, közöttük Bölöni Farkas Sándor, kinek nemrég jelent meg 'Észak-Amerikai utazás'-a, mellyel erkölcsi forradalmat idézett fel a lelkekben a politikai és társadalmi viszonyok felfogása tekintetében. Mindenekelőtt pedig ott voltak a diákok, kik valami hibázni nem tudó ösztönös megérzéssel várták, és sóvárogták tőle az újat. Ez a sokrétegű és különböző felfogásoktól fűtött közönség csupa kíváncsiság volt, csupa várakozás. És az új

¹ Forrás: Gál Kelemen: Brassai a magyar tanításnyelvet beviszi a kollégiumba. Emlékbeszéd. Keresztény Magvető, 1927.

² 1. Unitárius Közlöny III. 22. 1.

tanár a szószékre lép és megszólal – magyarul. Több, mint 250 év óta ez volt az első eset, hogy tanári beköszöntő magyarul hangzott el. Ez volt a közönség első kellemes meglepetése: még be sem lépett jóformán a kollégiumba, s máris megvan a hatása. Mikor másnap, március 3-án először lépett a tanterembe, Gedő László, a nagy jótevő Gedő József fia lelkes beszéddel üdvözölte, mint olyat, „ki a hosszú éj után várt napot hozott iskolánk egére.” Mi volt ez a várt nap? A magyar szó, a nemzeti szellem. Bessenyiék és Révayék már majdnem háromnegyed századdal előbb kezdték ébresztgetni a nemzeti szellemet nagy álmaiból. A közélet, a törvényhozás, az iskola nyelve latin volt, mikor külföldön a nemzeti nyelvek már régen elfoglalták mindenütt az őket jogosan megillető helyüket. S ami a magyar közélet és törvényhozás terén történt, ugyanaz történt az iskolában. A tanuló két életet élt. Egyiket benn órán, ahol hallgatta és másolta a száraz, rideg skolasztikus latin előadásokat. Másikat kinn a maguk diáki társadalmában, melyben a nemzeti nyelv és irodalom problémáit magyar nyelven olvasták, tárgyalták, vitatták. Milyen szomorúan jellemző, amit Kriza mond magáról, hogy csak 18 éves korában, s „mint egy történetből” kapott néhány újabbkori magyar író, mint Kazinczy, Fáy András, s többre nem is emlékszik, hogy olvasta vagy ismerte volna 19 éves koráig. És hogy úgy belejött a latin díszikonok készítésébe, hogy a magyar versekre nem kapott oly szép lektákat, mint a latin versekre. Mintha a Hímnusz halhatatlan költőjét hallanánk, aki – saját vallomása szerint – 13 éves korában jobban tudott latinul, mint magyarul.

A magyar nyelv nem mint a tanítás nyelve, hanem csak mint tantárgy, csak 1791-től fogva szerepel a tanulmányok sorában. És a magyar nyelvet latinul írt nyelvtanból tanítják és tanulják. Magyar irodalmi tanításról most még nem is álmodnak! Az iskolai korhatár nem volt megállapítva. Az elemi iskola nem volt az általános tankötelezettség alapján megszervezve s a középiskolától elválasztva. A kollégium elvégzése után a különböző közéleti pályákra és szakokra való előkészítés és készülési útjai nem voltak szabatosan előírva. Aki a kollégium „filozófiai tanfolyamát” végezte, azt minden előkészület és előírt vizsgálat nélkül azonnal alkalmazták publicus praeceptoraként, vagy amint az 50-es években mondták, altanárnak. Mintha valakit ma az érettségi után rászabadítanánk az alsó osztályokra. Tegnap még az iskola padjaiban ültek, s ma már publicus praeceptorai a tegnapi pajtásoknak.

Nem voltak megfelelő kézikönyvek. Ha volt is néha-néha valamely tantárgynál tankönyv, az rettenetesen bő és megemészthetetlenül tudományos volt. Nem az volt a célja, hogy a tanuló könnyen megértse, hanem az, hogy az író feneketlen tudományát fitogtassa. Mit tehettek tehát? A tanár diktálta a tanulni valót, a tanulók leírták, az idő jó része ezzel telt el, s a végén is a helytelen és hibás leírás miatt egy csomó sületlenséget tanultak össze.

És milyen volt a tanulók élete, a diáktársadalom belső világa, a fegyelmi állapot? Szigorúan megszabott napirend szabályozta ezt, mely azonban nem vette figyelembe az ifjúság erőitől, lendülettől, eszményektől feszített vágyait és törekvéseit, hanem a középkorból áthozott aszkétikus formáival és szabályaival a fiatal lelkek életnyilvánulásait csak akadályozta. Ezek a törvények és szabályok mindig egy régebbi kor szellemét és gondolkodásmódját tükrözték, ezért megszokottak, meguntak voltak a fiatalság jövőbe tekintő vágyainak, és törekvéseinek nem útmutató szabályozói, hanem kerékkötői voltak.

Ez volt nagyjában és vázlatosan a helyzet kollégiumunkban, mikor Brassai tanári állomását elfoglalta. Működése fordulópontot jelent iskolánk történetében. A korszakos fordulat abban áll, hogy a latin nyelvet, mint a tanítás és tanulás nyelvét a magyar váltja fel. Már az 1837. évi Főtanács bizottságot küldött ki „az alsóbb tudományok és tanítási rendszer még jobb karba és az élet szükségéhez alkalmaztatott arányba hozatalára.” A bizottság nem nagy kedvvel és buzgósággal végezte munkáját. Az ügy nem mozdult előre egy lépéssel sem. Ezért 1841-ben egyenesen Brassait bízták meg azzal, „hogy ifjaink célirányosabb taníthatására nézve tervet dolgozzon ki.” Négy hónap alatt kész a tervezetével, melyet az augusztus 27-től Corundon tartott zsinat elé terjesztettek. Ez a tervezet kemény, de minden szavában igaz bírálatot mond

az akkori iskoláról. Az iskola által nyújtott műveltség messze elmarad a világ műveltségétől. Kinn az életben a XIX. század argandi lámpájával járnak, benn az iskolában a XVI. század pislogó mécsénél tapogatóznak. Az alsó osztályok tanítási módja az értelmet nem fejleszti, csak az emlékezőtehetségre van alapítva. Tanulóink a szükségesekből semmit sem tudnak. Mindennek oka: a fennálló rendszer és a köztanítók járatlansága és tudatlansága. A rendszer azért, mert egyetlen egy tárgyat, a latin nyelv használatát tűzi ki mind célul, mind eszközül. S ez egy tárgy tanítása is oly hiányos módon, és oly elavult és célszerűtlen eszközökkel történik, hogy a tanuló 7 évi tanfolyam után is sem magyar, sem latin nyelven még csak egy konceptus megírására sem alkalmas. Hazájáról, a földről, a természet műveiről és törvényeiről, a számok és uralakok viszonyairól a legcsekélyebb ismeretei sincsenek. A második ok a köztanítók járatlansága. A tanítás éppolyan mesterség, mint minden más „észi és kézi művészet”, melyet senki sem szophat az ujjából, hanem tanulni kell. Aztán a tanítónak magának is tudnia kell, hogy taníthasson, mégpedig többet kell tudnia, mint az emberek képzelik. Hogy lehessen kívánni, hogy a tanító latint, németet, vallást, számvetést, földrajzot és történelmet tanítson, mindezekről eleget tudjon, s a tanítási módszerre is készen legyen, aki erre sohasem készült? Míg a köztanító valamennyire belejön, eltelik az idő jó része, várja a papi állásra való kirendelést, év végére megkapja, kimegy az iskolából, s az utána következő kezdheti előlről. Valóságos sziszifuszi munka!

A kemény bírálat után következik a javaslat, amely a kollégium alsó és felső tagozatából teljesen törli a latint, mint az előadás nyelvét, sőt alól, mint tantárgyat is. A 3 alsó osztály – a mai elemi iskola 4 osztálya – a hungarica classis, a 4 felső – a mai algimnázium – a philologia classis, amelyekben azonban a reálék tanulása is párhuzamosan folyik.

E terv szerint a köztanítók nem osztályonként, hanem szakok szerint neveztetnek ki. Olyan szak 7 van: latin, magyar–német, olvasás- és értelemkifejtő gyakorlatok, természetrajz, földrajz–történelem, szám- és űrtan, írás, rajzolás, ének és vallás. Ezek a szakcsoportok nagyjában megfelelnek a sokkal későbbi egyetemi tanárképzés által szabályozott szakcsoportoknak. Ez a szakrendszer szükségképpen hozta magával a pedagógiának rendes tantárgyként való behozatalát és előadását, továbbá a pedagógiai állás szervezését, és egy állandó nevelésügyi bizottság létesítését.

A felső osztályok tanulmányi rendjére vonatkozó kritikája szintén lesújtó. Ki meri mondani, hogy nemcsak nálunk, hanem egész Transzylvániában a tanuló ifjúság egyetlenegy intézetben is a latin nyelvet nem érti. Idegen nyelvet teljesen megtanulni – mondja az a Brassai, aki vagy 8–10 európai nyelvet beszélt – nincs és nem is lehet teljesen hatalmunkban. Mi tehát a teendő? A célt kell megfelelően kitűzni. A cél ezután nem a latin nyelv beszélése, hanem latinból magyarra, vagy magyarból latinra hibátlanul fordítani, vagy egy feladott tárgyra konceptust írni. Az eddigi rendszer a nyelvek iránt tehetségtelen tanulókat kiképzés nélkül hagyja, s emiatt iskoláinkba rossz, mert tudatlan tanítókat, ekléziáinkba rossz, mert tudatlan papokat küldünk. Csupán „megrögzött előítéletből” tantalusi kínokat szereztünk ezeknek, mert a latin edényén keresztül csalogattuk, csábígtattuk őket a tudományok mézével, s nem engedtuk hozzányúltni. Ideje már, hogy e visszás és fonák eljárással felhagyjunk, s a felsőbb tudományokat magyarul tanítsuk. Ez a terv természetes jogaiba iktatja az anyanyelvet, s ezzel az életre szükséges reális ismeretek bővebb megszerzését és elsajátítását levetővé teszi.

A korundi zsinat korszakalkotó kollégiumunk történetében, amelyet új tanulmányi rendjével a nemzeti művelődés útjára indít. Mint érdekesen jellemző történeti mozzanatot részletesebb fejtegetés nélkül egyszerűen csak megemlítem, hogy a zsinat minden vita és hozzászólás nélkül fogadta el a tervet, ami annyira meglepte Daniel főgondnokot, aki Brassai tanárrá választását javaslatba hozta, hogy tiltakozott ellene. S mikor a zsinat a tiltakozást nem vette figyelembe, sőt jegyzőkönyvébe sem iktatta, a főgondnok mindjárt másnap (1841. aug. 28-án) jelentést tett a főkormányshoz, s abban előadta, hogy a zsinat „a transzylvániai

tanulmányi rendszerrel merőben ellenkező” tervet fogadott el minden megvitatás és alapos megtárgyalás nélkül. A főkormányzók felvilágosításért a képviselőtanácshoz fordul, amely megadja a feleletet, a tervet a továbbá vita tárgyává teszi, s a következő főtanácsra megint előterjeszti. A főkormányzószék éveken keresztül érdeklődik még a tanterv sorsa iránt, míg a képviselőtanács megírja, hogy a főgondnok aggodalmai már eloszlottak, mert a terv az ő elnöklete alatt ismételen alaposan megtárgyaltatott, és már életbe is léptetett.

Ami nálunk történt 1841-ben, ugyanaz történt tíz évvel azelőtt Enyeden Szász Károllyal. Itt ő volt az új tanterv készítője, aki szintén kidobta az alsó osztályokból a latint, s hasonló szabad szellemben érvelt az anyanyelv mellett a nemzeti szellemű műveltség érdekében. Őt is bevádolták tanártársai Estei Ferdinánd előtt szabadelvű eszméiért, s a latin elleni buzgólkodásáért. A gubernium nyomozóbizottságot küldött ki Aiudra, amely diákokat hallgatott ki a panaszokra nézve. Egyik kihallgatott diák ezt a kijelentést tette: „Nem, nem professzor Szász, hanem az idő van claritasok ellen.” Ez a diák fején találta a szegetet. Egy új világ volt keletkezőben, melyet nem láttak sem a gubernium, sem a vádló tanárok, csak Szász Károly s az a diák hallgatója. Lehetetlen észre nem venni a hasonlóságot Szász vádolása és pere, valamint a mi főgondnokunk tiltakozása, és a kormányzókhoz való jelentéstétel között. Daniel főgondnok tiltakozása ugyan nem érte el célját, de egy üdvös eredménye mégis volt. Az, hogy a tantervi reform igen élénk és beható megvizsgálás és vitatás alá került. S itt azzal az örvendetes jelenséggel találkozunk, hogy a főtanács figyelme apró és kicsinyes egyenruházati kérdések, haj- és szakállviseleti szabályok szellemtelen és kínos vitatása helyett nagy elvi kérdések, átfogó jelentőségű problémák vitatása felé fordul, ami majdnem fél század óta most történik először.

A korundi zsinat az új tantervet nemcsak elfogadta, hanem azonnali életbeléptetését is kimondta. De a tényleges helyzet az volt, hogy az életbeléptetés összes előfeltételei hiányoztak, s már a legelső lépések megtételénél kitudt, hogy mennyi nehézség és akadály tornyosul útjába. Mindenekelőtt hiányoztak a szakrendszerhez szükséges szaktanítók, hiányoztak a szükséges tantermek, a reálék tanításához a szemléltetőeszközök, természettani laboratórium, ásványok, növények, térképek. És elsősorban hiányoztak a tankönyvek. Brassai tehát fáradhatatlan buzgósággal és csodálatos munkabírással megkezdte a kézikönyvek írását, majdnem azt mondtam: gyártását. Megindította a 'Kék könyvtár'-t, melyben az iskolai kézikönyvek egész sora jelent meg, a legtöbb tőle magától. A vegytan és fizika tanítására nem voltak kísérleti eszközök. 600 forintot ajánl fel erre a célra olcsó kamat mellett, amelyet később elenged. Ásványokat gyűjt s növényeket kiránduló útjain. A könyvtárat gondozása alá veszi, rendezi, s a magáétól 400 darabbal gyarapítja. A műének- (harmónia) tanítás költségeire gyűjt. Két ízben volt igazgató s azonfelül pedagógus, kinek az volt a feladata, hogy a végzett tanulók közül a kiválóbbakat kiszemelte, s mint osztálytanítókat a tanítandó tárgyakra előkészítette, a módszeres eljárást velük megismertette. Ma úgy mondanánk: ő volt a tanárképző intézet vezetője, a tanárképzés vezetője és igazgatója.

Feljebbvalói és kartársai nem osztatlan elismeréssel figyelték működését. Voltak bámulói, de voltak gáncsolói is. De az ifjúság tisztelettel és szeretettel vette körül, mert ösztönösen megérezte a csupán érte fáradó, önzetlen nemességű tanítója szívének melegét és szeretetét. A tanár és tanuló közötti feszes kimértség és a katedra olimposzi tekintélye nála az öregebb barát támogatásává nemesedett, a tanuló részéről a bizalmas ragaszkodás melegével cserélődött fel.

Ennek a beköltözött új szellemnek nem utolsó hatása az, hogy a fegyelmezés eszközei szelídülnek. Az 1839. évi törvények, melyek majdnem 10 évig készültek, még beszélnek a „vessző alól kikerültekről”, sőt a „kikelés” örömeinek megváltásául pénzdótot állapítanak meg. De az 1842. évi főtanács a „korbáccsal, vesszővel, pálcával s akármely ütő eszközzel” való testi büntetést teljesen megszünteti. E céltudatos, serény, építő munka közben az idő gyorsan haladt. Észre sem vesszük, s már itt van '48. március idusa. Megharsannak a szabadságharc

riadói, a kollégium kiürül, a diákok a könyveket karddal cserélik fel. Brassai 1848 júniusában még egy könyvnyomdának saját költségén való felállításával foglalkozik, de novemberben eltűnik szemeink elől, s csak 1859-ben kerül megint vissza mint tanár, egész rövid időre.

Íme e néhány vázlatos vonás is mutatja, hogy a múlt század 40-es évei kollégiumunk történetében a hosszú szellemi tespedés letargiája után a felébredés, eszmélés és öntudatra jutás céltudatos munkásságának korszaka, melynek vezérmunkása Brassai, az a Brassai, aki nemcsak eszméket termel, hanem buzgó és önzetlen lélekkel beáll a munkások sorába s megfellebbezve magáról, érdekeiről csak a közt szolgálja. E munkájában nem kedvetlenítik őt a gáncsoskodók akadékoskodásai, mert lelkiismerete, és az ifjúság érdekeiért élő meleg szíve biztosítja arról, hogy jó úton halad, mely az unitárius halhatatlanok Panteonjába visz.

Áldott az Úr, a gondviselő, hogy nekünk adta őt.